

Жанна ДОВГАНЬ

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Розглянуто основні причини кризових явищ у банківській системі України, проаналізовано наслідки впливу банківської кризи на діяльність вітчизняних банків та запропоновано заходи щодо стабілізації фінансового стану банківських установ.

Банківська система відображає фінансово-економічний стан країни, перш за все реагуючи як на піднесення економіки, так і на падіння. Однак, починаючи з 1980-их рр. банківські банкрутства і кризи наслідують один одного, збігаючись з ритмом фінансової глобалізації. В останні десятиріччя світова економіка стала свідком рекордної хвилі криз, і вони були руйнівними. Проблема банківських криз набуває епідеміологічного характеру, охоплюючи декілька держав, регіонів і все світове співтовариство, вражаючи при цьому абсолютно "здорові" країни.

Криза, порушуючи роботу банків та інших фінансових посередників, спроможна кардинально вплинути на перспективи зростання економіки. Є достатньо прикладів того, як банківська криза стає причиною тривалої стагнації у виробничій сфері.

Банківські кризи досить часто виникають внаслідок неправильного ведення банківського бізнесу, а саме в результаті невірної кредитної політики, прийняття значних ризиків, відсутності внутрішнього контролю тощо.

Доцільно зазначити, що передумовою банківських криз можуть також бути макроекономічні причини. Навіть на високоорганізовані банківські системи, які існують в межах ефективного законодавства, можуть вплинути нестабільні макроекономічні умови

чи непродумана економічна політика уряду. Разом з тим, враховуючи досвід тих країн, які зазнали банківських криз, можна сказати, що неможливо досягнути успіху в реформуванні банківської системи без чітких повноважень і захисту наглядових органів.

За своєю суттю і механізмом впливу на стан ринкової економіки банківська криза є однією із найскладніших. Проблемам кризових явищ у банківській системі України присвячені дослідження учених: О. Дзюблюка, Г. Карчевої, В. Міщенко, А. Мороза, Л. Примостки, М. Савлука, Т. Смовженко, О. Сугоняко та ін. Значну увагу проблемі банківської кризи приділили спеціалісти МВФ, зокрема Р. Дуттагупт, П. Касін, Л. Левін та Ф. Валенсій

Систематизуючи дослідження науковців, можна сказати, що основними передумовами виникнення банківських криз є: знецінення національної валюти, значна доларизація активів і зобов'язань банківської системи, збільшення рівня інфляції, істотне зниження ліквідності банківської системи, розширене кредитування, зростання недовіри до банківської системи, погіршення умов торгового балансу. Саме тому питання дослідження причин банківської кризи та наслідків її прояву в діяльності вітчизняних банків є актуальним і вимагає подальших досліджень.

Метою статті є виокремлення та обґрунтування основних проблем у діяльності банків України, зумовлених кризовими явищами, а також розробка заходів щодо стабілізації фінансового стану вітчизняних банків.

Україна вважається однією з найбільш постраждалих країн від кризи 2008–2009 рр. Про це свідчить фактично рекордне серед всіх країн світу падіння ВВП за 2009 р. – на 15,1%, зниження промислового виробництва на 22%, знецінення національної валюти на 65% [4], крах десятків банків і тисячі корпоративних банкруств. Світова фінансова криза, яка дестабілізувала економічний розвиток України, стала основною причиною погіршення стану її банківської системи, яка досить динамічно розвивалась до другої половини 2008 р., однак криза призвела до значного зниження якості кредитного портфеля, відтоку депозитів фізичних осіб. Окрім цього, банківська криза виявила відсутність ефективних процедур забезпечення прав вкладників і кредиторів та розподіл серед учасників ринку втрат від кризи. Природною реакцією на ситуацію стало падіння довіри до банківської системи та відтік депозитів.

Доцільно зазначити, що проблема банківської кризи в Україні набула особливого значення на фоні посилення зовнішньої залежності вітчизняної економіки, критичного її стану – втрати спроможності фінансової і грошової влади активізувати кредитну активність національної банківської системи в забезпеченні розвитку вітчизняної економіки.

Вплив світової фінансової кризи на вітчизняні банки було посилено також внутрішніми проблемами. Так, серед проблем, які погіршили ситуацію, можна назвати сильну прив'язку до іноземних запозичень, криза довіри, кредитний бум останніх років, наявність значних позик в іноземній валюті.

Основними мікроекономічними причинами кризи були такі:

- зниження вимог банківських установ до позичальників;
- відхід від принципів кредитування;
- зміна підходів до оцінки застави;
- упродовж останніх років вітчизняні банки з метою здешевлення ресурсів використовували короткострокове іноземне фінансування для реалізації довгострокових проектів (особливо це стосується банків з іноземним капіталом).

Зокрема, низькі процентні ставки і висока конкуренція банків в частині залучення клієнтів-позичальників спричинили зниження вимог до аналізу фінансового стану позичальників, зміну характеру кредитних угод та відношення розміру кредиту й оцінної вартості застави, а як наслідок погіршення якості кредитних портфелів банків, що не могло вплинути на ліквідність останніх в умовах економічної ситуації, що змінюється. Здебільшого це стосується підходів, які використовуються при розгляді і санкціонуванні іпотечних кредитів. Ретельний аналіз фінансового стану позичальника, експертиза застави, встановлення високого співвідношення заставної вартості і розміру кредиту повинні стати пріоритетами кредитної політики банків. В якості ж забезпечення повинні переважати матеріальні активи, а не цінні папери і похідні фінансові інструменти. Більше уваги варто приділяти вивченню особливостей виробничої діяльності позичальників для встановлення реальних термінів кредитування, поставивши їх в пряму залежність від строків оборотності оборотних коштів і періодів окупності основних фондів.

Отже, в результаті кризи:

- змінилась модель діяльності банків – із кредитування на залучення ресурсів (банки мають надлишок ліквідності);

ФІНАНСОВИЙ СЕКТОР

– відбулося серйозне зниження доходності банків внаслідок стагнації кредитної активності;

– наявність застави за кредитом не страхує його від переходу в розряд проблемних через те, що ринок заставних активів є практично неліквідним;

– заміщення зовнішніх джерел фінансування внутрішніми є недостатньо ринковими, а навпаки централізованими, дорогими і неоднорідно розподіленими по системі;

– інституційний наслідок цієї кризи – істотне зростання ринкової частки державного сектора в банківській системі;

– спостерігається збитковість банківського сектора. На початок 2010 р. вітчизняний банківський сектор вперше за

останні 10 років зареєстрував збиток у розмірі 3,8 млрд. грн. (для порівняння, у 2008 р. банки отримали прибуток у розмірі 7,3 млрд. грн.) (табл. 1).

Банки зіткнулися також з такими проблемами, як нестача джерел нарощування ресурсної бази. Як свідчать дані табл. 1, у 2009 р. спостерігаються зменшення як власного капіталу (на 3% порівняно з 2008 р.), так і банківських зобов'язань (на 5%).

Однак криза змушує банки краще структурувати й оптимізувати свою діяльність, приділяти більше уваги взаємовідносинам із клієнтами, працювати над підвищенням довіри як до власного бренду, так і до банківської системи загалом.

Таблиця 1

Основні показники діяльності банків України на 01.01. 2010 р.*

Назва показника	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.01.2010 р.
Кількість зареєстрованих банків	186	193	198	198	197
Вилучено з державного реєстру банків (з початку року)	1	6	1	7	6
Кількість банків, що перебувають у стадії ліквідації	20	19	19	13	14
Кількість діючих банків	165	170	175	184	182
Загальні активи, млрд. грн.	223	353	619	973	1000
Темпи зростання, %	166	158	175	157	102
Кредитний портфель, млрд. грн.	156	269	485	792	747
Темпи зростання, %	160	172	180	163	94,3
Прострочена заборгованість за кредитами, млрд. грн.	3,4	4,5	6,4	18	69,9
Питома вага в кредитному портфелі, %	2,1	2,6	1,3	2,3	9,4
Власний капітал, млрд. грн.	25,4	42,5	69,5	119	115
Темпи зростання, %	139,5	167,2	156,2	171	97
Зобов'язання, млрд. грн.	188,4	297,6	529,8	806,8	765
Темпи зростання, %	163	158	178	152	95
Доходи, млн. грн.	41645	68185	122580	12839	1430
Витрати, млн. грн.	37501	61565	115276	13082	18145
Результат діяльності, млн. грн.	2170	4144	6620	7304	-3845
Темпи зростання, %	171	190	160	110	52
Рентабельність активів, %	1.31	1.61	1.50	1.03	-4,38
Рентабельність капіталу, %	10.39	13.52	12.67	8.51	-32,52

* Складено на основі [3].

На сучасному етапі для банків першочерговим завданням є вирішення проблеми “поганих” боргів. Реальна кількість проблемних кредитів істотно перевищує той відсоток, яким вони характеризуються, як правило, в офіційній статистиці. Згідно із даними НБУ, питома вага проблемних кредитів у загальному кредитному портфелі банківської системи збільшилася станом на 1.01.2010 р. до 9,4% (табл. 1). Експерти вважають ці дані заниженими, називаючи цифри до 35%, що пов'язано також із девальвацією гривні у 2009 р.

В умовах економічної кризи фінансовий стан підприємств продовжує погіршуватися, а в деяких галузях потрапив у зону від'ємних значень. Одночасно зростала залежність підприємств від банківських кредитів, а саме за рахунок сильного зниження забезпеченості підприємств власним оборотним капіталом, що автоматично збільшує питому вагу залучених коштів і відповідно загрожує наступними неповерненнями.

Проблеми виникли також у тих банків, які надмірно розвинули споживче кредитування, не здійснюючи адекватний контроль за ризиками. Варто зазначити, що споживче кредитування в Україні досягло істотних значень. Рівень його можна порівнювати з аналогічними показниками Західної Європи. На відміну від нього, іпотечний бізнес є більш стабільним і надійним.

Отже, у банків залишаються проблеми з якістю кредитних портфелів і, як наслідок, зменшенням банківського капіталу. У цьому контексті варто вирішити проблему рекапіталізації банківської системи (а не окремих банків) та розробити ефективний механізм управління проблемною заборгованістю.

Необхідно більше уваги приділяти роботі із корпоративними позичальниками. Ще до співробітництва із колекторськими агентствами банк повинен з'ясувати, чи має потенційний партнер реальні методики ро-

боти з боргами підприємств. Що стосується фізичних осіб, то в роботі з ними у юристів банків часто виникає конфлікт інтересів. Перші прагнуть відстоювати свої інтереси в судовому порядку, коли їхні борги через певний період переходять у категорію “токсичних”. Банк прагне ж не допустити переведення заборгованості у проблемну. У такому випадку допомагає розуміння того, що ключовим фактором у питанні “поганих” боргів є не строк боргу, а його якість. Для відслідкування цього показника доцільно розділити всіх позичальників на категорії: добросовісні (йдуть на діалог), сумнівні (відсутні за місцем реєстрації, не відповідають на дзвінки), проблемні (відразу відмовляються працювати з кредитором). У роботі з боржниками, залежно від їх категорії, слід застосовувати різні підходи. Доцільно також зазначити, що оптимальний механізм вирішення проблеми простроченої заборгованості у вітчизняних банках ще не вироблений, тому актуальним є як позитивний досвід окремих банків і колекторських агентств, так і вироблення прогресивних методик щодо управління ними. Значна роль в покращенні ситуації на ринку “поганих” боргів належить і коректуванню законодавства.

При збільшенні кількості проблемних кредитів банки нарощують обсяг резервування, знижуючи достатність власного капіталу і втрачаючи ліквідність для майбутніх операцій з кредитування реального сектора, який в свою чергу, не отримуючи залученого фінансування, не може повноцінно функціонувати. В результаті навіть перспективні галузі перетворюються в потенційно проблемні з точки зору повернення позик. Таким чином, вирішення питання проблемних боргів можна назвати наріжним каменем економічної політики.

Доцільно зазначити, що сьогодні вітчизняні банки вже подолали труднощі, які пов'язані

із дефіцитом ліквідності. Закономірність розвитку банківської кризи виявляється в тому, що банківські установи відчували спочатку дефіцит ліквідності, який трансформувалася в прострочену заборгованість і погіршення якості активів, що вимагає від банків формувати додаткові резерви на можливі втрати. А це, як правило, призводить до нестачі капіталу і скорочення прибутків чи навіть до збитковості банків, що впливає на рівень капіталізації. Тому на сьогодні постає проблема забезпечення достатньої капіталізації.

В умовах кризи необхідно розширити кредитну підтримку. Саме з її допомогою можна швидше вийти із кризової ситуації. Адже одна з важливих функцій банківських установ – кредитування економіки – практично не виконується вітчизняними банками. Тому треба віднайти варіанти активізації кредитування малого і середнього бізнесу. Відновити ж кредитування заважає, насамперед, нестабільність управління економікою, побоювання банківських установ втратити ліквідність і опинитись в ситуації виживання. В реальному секторі простоюють значні виробничі потужності, різко погіршилась платіжна дисципліна. Звідси і високі ризики кредитування, які посилюються ще й тим, що сьогодні правильно оцінити як кредитний проект, так і заставу досить складно. Ринкові умови в сегментах, в яких працюють підприємства, часто змінюються, а товарні ринки підлягають істотним коливанням світового попиту і пропозиції. Тобто позичальники стали менш надійними. Саме тому банки вибрали стратегію скорочення кредитних портфелів з метою подальшого зменшення норми вимог до достатності капіталу.

Отже, банки повинні проводити виважену кредитну політику, яка має стати фактором зростання і подальшого ефективного розвитку економіки. До того ж банки не видають довгострокових кредитів через відсутність у них відповідної довгострокової ресурсної бази. Водночас важливою про-

блемою банківської системи України на сучасному етапі є зміщення банківських ресурсів до короткострокових та переважання короткотермінового кредитування. На початковому етапі ця проблема породжена руйнуванням інститутів заощадження населення та інституційної основи амортизації й оновлення основних фондів, а загалом – фінансовою нестійкістю та деструктивною фінансовою і грошово-кредитною політикою.

Отже, варто розробити заходи, які будуть спрямовані на підвищення капіталізації, формування довгострокових ресурсів та рефінансування банків.

Окрім цього, враховуючи фінансові результати банківського сектора і ситуацію на ринку, можна передбачити, що банки зосередять свою увагу на боротьбі за покращення якості активів, збереження прибутку та існуючої клієнтської бази.

Наслідки кризи змушують банки переглянути бізнес-моделі. Для продовження діяльності вони повинні змінити парадигму своєї роботи:

- оптимізувати резерви;
- знизити ризики і затрати;
- здійснювати ефективне регулювання, управління і внутрішній контроль.

Разом з тим, банки не повинні забувати про збереження пропорцій між кредитами і депозитною базою, а також мають приділяти значну увагу підтримці ліквідності, розвитку нових підходів щодо роботи з клієнтами і ризик-менеджменту, в розробці стандартів якого повинні брати участь регулюючі органи.

Банківська система має орієнтуватись на ефективний ризик-менеджмент, який зосереджується на таких аспектах:

- перегляд ризикової політики і портфеля з метою реалізації нових стратегій;
- впровадження високотехнологічної скорингової системи;
- перегляд, аналіз та удосконалення управління портфелем клієнтів;

– інвестування в системи щодо боротьби з шахрайством;

– акцент на роботі із заставним майном.

Контроль за ризиками, який став одним із основних викликів кризи, сприяє формуванню якісніших портфелів, а також зміщенню пріоритетів від кількісних (нарощування портфелів) до якісних (управління портфелями і якістю активів) показників, що важливо для оздоровлення банківської системи загалом.

В умовах глобальної кризи особливу увагу варто приділяти завданням модернізації нормативно-правової бази, що забезпечує функціонування інфраструктури ринку цінних паперів, збереження і потенційне розширення обсягів банківського кредитування, підвищення зацікавленості господарських суб'єктів до страхових продуктів і введення нових видів страхування. У цьому контексті необхідно підтримувати платоспроможний попит на вітчизняні товари. З цією метою необхідно прийняти пакет законопроектів, що забезпечать умови для розширення кредитування споживачів, малого бізнесу, мікропідприємств, індивідуальних приватних підприємців. Треба також сформувавши правову базу для сек'юритизації активів по українському праву. Вимагає удосконалення законодавча база, що регулює діяльність кредитних установ, у т. ч. питання модернізації законодавства про заставу, спрощення роботи банків із заставним майном; створення системи обліку застави рухомого майна та автотранспорту; впровадження безвідкличних депозитів; синдикованого кредитування; емісії нових видів цінних паперів; підвищення відповідальності позичальників; компенсації для інвесторів на ринку цінних паперів.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, щоб уникнути кризових явищ в банківській системі, базові принципи функціонування вітчизняних банків повинні орієнтуватись на забезпечення:

– відповідності основних орієнтирів банківської діяльності цільовим завданням розвитку вітчизняної економіки;

– спроможності обох рівнів банківської системи впливати на досягнення поставлених цілей соціально-економічного розвитку країни незалежно від форм власності – приватної чи державної, враховуючи комерційні та загальнонаціональні інтереси;

– стійкості кредитних установ і ринку банківських послуг;

– синхронності розвитку банківського та інших секторів економіки із забезпеченням взаємозв'язку фінансово-грошових потоків і структурної їх збалансованості на основі законодавчо-правової основи, яка чітко звірена та динамічно розвивається.

Отже, банки повинні розробити стратегії посткризового розвитку, передбачивши адекватні системи управління ризиками, прибутковістю, ліквідністю, капіталом. Разом з тим, необхідний чіткий план щодо відновлення економіки, підкріплений реальними діями. Тобто на рівні держави необхідно розробляти програми санації економіки і банківської системи, а також програми виходу із кризи і посткризового розвитку.

Література

1. Дзюблук О. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках // Вісник НБУ. – 2009. – № 5. – С. 20–30.

2. Карчева Г. Особливості функціонування банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи // Вісник НБУ. – 2009. – № 11. – С. 10–17.

3. Офіційний сайт Національного банку України // www.bank.gov.ua.

4. Сайт Асоціації українських банків // <http://www.aub.com.ua>.

5. Полозенко Д. Про основні чинники подолання фінансово-кредитної кризи в Україні // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 28–31.